

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Любомир Ганчев Тенекеджиев

по конкурс за заемане на академичната длъжност „професор”,
обявен от СУ „Св. Климент Охридски” по професионално направление

2.4. Религия и теология в научната дисциплина

Християнска философия – дискурсът за енергиите през XIV в.

Настоящата рецензия е написана въз основа на Заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38-195 от 05.04.2016 г. Конкурсът е обявен в ДВ, брой 14 от 19.02.2016 г. Документацията и ходът на процедурата са в съответствие с нормативните изисквания.

Единствен участник в конкурса е доц. д-р Иван Василев Христов. Кандидатът има висше философско образование придобито в Петербургския държавен университет, където завършва философия през 1986 г. със специализация по история на философията и дипломна работа върху „Шестоднев“ от Йоан Екзарх. През 1991 г. той защитава там и докторат по същата специалност на тема: „Традицията на гръцкия Шестоднев и нейното значение за историята на философията“. Дисертацията е легализирана с решение на ВАК № 3244 от 06.04.1992 г. Кандидатът е специализирал в Папския институт за Изтока в Рим (зимен семестър на 1993-1994 г.), в Университета в Оксфорд (05.2001 г.), в Университета в Кьолн (10-11.2004 г. и 12.2006-01.2007 г.), в университета в Хале-Витенберг (02.2005 г., 01-02.2006 г., 05.2008 г.), както и в Института за източните църкви в Регенсбург (08.2009 г., 05-07.2010 г., 10-12.2011 г.).

Както се вижда от приложения списък на публикациите, доц. Христов има 11 книги и 60 студии, статии и лексикографски бази данни. От тях по-голямата част – 7 книги и 48 статии са публикувани след получаването на научната длъжност „доцент”. В конкурса той участва с 1 монография, 18 статии и студии, от които 10 са на български и 8 на английски език, както и с един интернет-базиран гръцко-старобългарски речник и две лексикални бази данни, публикувани на CD към изданието на Ареопагитския корпус в престижната серия *Monumenta linguae slavicae* (Фрайбург, Германия). По своя обем и тематичен обхват публикациите съответстват на изискванията на конкурса по научната специалност Християнска философия.

Основното съчинение, с което доц. Иван Христов участва в конкурса е монографията *Византийското богословие през XIV в. Дискурсът за Божествените*

енергии. „Изток-Запад”, С. 2016 г. (334 с.). По думите на самия автор, тя изследва “един от най-важните периоди в православното Предание, когато достига завършеност учението за Божествените енергии” (с. 11) и то заема важно място в учението на Православната църква. Изследването засяга също реакцията на византийското богословие срещу учението на Тома Аквински, настъпила след превода на неговите съчинения във Византия през XIV в. В лицето на Тома тук припознават главен изразител на римокатолическата доктрина. Затова срещу неговото учение, византийските му критици отстояват своята верска идентичност и спецификата на своето богословстване. В основата на техните критики, те поставят учението за божествените енергии. То лежи в основата на православната идентичност и не е загубило това свое значение и днес.

Монографията има ясна и добре промислена структура. Тя се състои от Предговор, четири глави и заключение. В предговора авторът формулира своята теза, въвежда централните понятия, отнасящи се към дискурса за енергиите и накратко споделя за работата си по темата. Първа глава представя византийското богословие в навечерието на спора, акцентирайки върху богословската дейност на участниците в него преди 1336 г., и изучава началната фаза в дебата между св. Григорий и Варлаам. Втора глава е посветена на богословието на исихазма, което св. Григорий Палама създава при разгръщането на дебата в периода 1340-1347 г. Показва се, че в неговата основа е учението за божествените енергии. Трета глава разглежда победата на св. Григорий в спора и утвърждаването на неговото учение като стандарт за православието (1347-1351 г.). Накрая, четвърта глава разглежда антилатинския дебат през XIV в. в контекста на паламизма. Тук въз основа на открити от автора документи се доказва, че паламитските спорове оставят следа и в България. Изказва се хипотеза за църковнополитическия контекст на отражението им у нас.

Основен принос на изследването е анализът на дискурса за божествените енергии като принадлежащ на богословието. Макар в него да присъстват елементи от философския език, той не може да бъде сведен към философията. Тук понятията не се обговарят и не се разглеждат самостоятелно, а се прилагат, като при това не се пренасят механично, а се оказват модифицирани в богословския контекст. В християнската традиция често се говори за богословието и дори за аскетичния опит като за „философия”. При това се говори за „нашата” (на християните) философия и се има предвид любовта към истинската мъдрост, т.е. за любовта към Бога. Авторът обръща внимание, че исторически възникването на онова, което наричаме „християнска

философия”, е резултат от специфично развитие в пределите на богословието. Ако през първите векове под философия разбират *животът в Христа* (така че *философи*, т.е. ценители на мъдростта са преди всичко монасите), с течение на времето се налага убеждението, че духовният опит (или поне пътят към него) може да търси израз чрез средствата на високата култура. С тази цел започват да прибъгват до риторични похвати, до образи и модели на античната литература, а също до елементи от философския език. При това обаче, доколкото водещ е именно духовният опит, а не достоверностите на ума, се остава в пределите на богословието. Тезата на доц. Христов е, че *християнската философия* е интердисциплинарна област между богословие и философия, лежаща от страната на богословието. Последното я отличава от религиозната философия (каквато в частност е средновековната), която също е интердисциплинарна, но остава в пределите на философията. Според автора, разграничителна черта между двете е в това, кои предрефлексивни достоверности доминират богомислието – дали тези на разума или на вярата. В първия случай се търси израз на духовния опит по начин, който формира особен „отвлечен” пласт в богословието – това става със средствата на философския език. Във втория се извършва философска рефлексия над истините на вярата, протичаща според стандартите на ума. По такъв начин дискурсът за божествените енергии в паламизма може да се определи като *християнска философия*, без това да го извежда извън богословието. Напротив, както изследването показва, то е централна част на византийското богословие през XIV в. Алтернативно някои колеги във философските среди характеризират този дискурс като сърцевина на *византийската философия*. Това преувеличава значението на философските елементи, които при св. Григорий са инструментариум на богословието. Интерпретацията на доц. Христов е балансирана и не отива в подобна крайност. Затова неговата теза позволява също така да се отговори на обвиненията срещу паламизма в *прекомерна* или *недостатъчна* философичност.

На исторически материал изследването дава отговор на още три въпроса, свързани с учението на св. Григорий Палама като богословско обоснование на исихазма. На първо място, някои са склонни да говорят за някаква негова мистическа отстраненост от основните категории, на които се подчинява животът на християнина – истината и доброто. Изхождайки от това недоразумение, те го представят като гарант за социалното оттегляне на Църквата. Второ, има и такива, които възприемат учението за божествените енергии като особен вид персонална мистика, сякаш то е откъснато от живота в Църквата. Трето, има и такива, които смятат, че учението за Божествените

енергии е пречка за интеграцията им с „цивилизования свят“. Те се изкушават да го възприемат като неутрално на православната идентичност, така че то може лесно да бъде изоставено. В противовес на тази нагласа изследването показва централната му роля в православното учение за Бога, за богопознанието, за мистическия опит и обожението, както и в християнската антропология.

Интердисциплинарният характер на изследванията на доц. Христов се проявява и в другите публикации, с които той участва в конкурса. Независимо от тяхната разнообразна тематична насоченост, те взаимно се допълват и залягат в основата на провеждания от него подход.

На първо място, трябва да отбележим онези от тях, които изследват историята на философския език, принадлежащ към дискурса за енергиите. Тук се отнасят две групи публикации. Първата изучава Аристотеловото учение. Специално внимание изискват усилията на кандидата по издаване и коментиране на изворовите текстове. От 2008 г. (това е годината, през която той постъпи в нашия факултет) доц. Христов работи върху шесттомно издание на съчиненията на Аристотел. Изданието има научен характер и е първо по рода си в България. То е двуезично (на гръцки и български) и съдържа задълбочена научна част. Особено важно за конкурса е, че изданието за първи път (вече не само у нас) системно препраща към традицията на византийския коментар на Аристотел. Това пролива светлина върху рецепцията на Аристотеловия философски език във Византия. Кандидатът коректно отделя своите авторски коментари, писани след придобиването на научната длъжност доцент през 1999 г. и участва единствено с тях в конкурса. Става дума за изследванията върху *Втора аналитика*, *За опроверженията на софистите*, публикувани в том I.2 през 2009 г. (вж. № 12, 13) и *Метафизика* (вж. № 9, 14).

Втората група публикации върху историята на философския език в дискурса за енергиите включва онези, които изучават неговата рецепция в славянското Средновековие. Тук се отнася сравнителното изследване на превода на философските термини на Аристотел на латински и в славянската традиция (№ 16 в списъка на публикациите). Въз основа на статистически анализ се правят заключения за вариативността и осмислеността на предаването им в двете традиции. Тази линия на изследване се разгръща в още две интердисциплинарни изследвания върху средновековните славянски преводи, осъществени в съавторство с А. Христова (вж. публ. № 3, 15), както и в изучените от него гръцко-славянски лексикални паралели към

философските глави в *Симеоновия сборник* и *Извор на знанието* от св. Йоан Дамаскин (вж. публ. № 10).

На второ място, отбелязваме онези публикации на кандидата, които изследват специфичното присъствие на философския език в богословието (вж. № 1, 2, 5, 6, 8, 17, 18). Тази група изследвания лежат в основата на развиваната от него теза, че т.нар. *християнска философия*, независимо че използва елементи от философския език, е пласт на богословието. Това е балансиран подход, помагач да се определи нейният интердисциплинарен характер и предпазващ от далеч отиващи външни аналогии с философията.

На трето място, трябва да бъде отбелязана дейността на кандидата по изучаване на историята на аристотелизма на Балканите. Тук отнасяме публикацията за философския ръкопис № 265 в Народната библиотека в Пловдив (№ 7). Доц. Христов идентифицира текста като коментар на Теофинос Коридалевс върху *Физика* и *За небето* от Аристотел и му прави пълно описание. Важна е и развиваната от него теза, че последният е служел като работна книга на Маркос Порфирипулос – един от изтъкнатите учители по философия на Балканите, при който (в Княжеската академия в Букурещ) са се обучавали някои от дейците на българското Възраждане.

На четвърто място, но не последна по значение е дейността на доц. Христов по изграждане на лексикални и терминологични бази данни на философския и богословски език. Негово дело е гръцко-старобългарски речник с 7933 записа, достъпен в интернет на сайта на e-medievalia (вж. публ. 19). В резултат от участието му в немски проект върху славянския превод Ареопагитския корпус, публикуван в авторитетната поредица *Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris* (t. LV 1–5), той е създал база данни за езика на превода, съдържаща 41543 записа. На тази основа доц. Христов публикува два индекса (публ. 20 и 21), които до ден днешен нямат аналог в никое двуезично издание.

Както вече се видя от описанието на публикациите на кандидата, той извършва интензивна изследователска работа. През периода от 1990 г. до днес доц. Христов е участвал в 18 научни проекта. От тях 3 са международни (базирани в Германия), а на 6 от българските той е бил ръководител. В 4 от последните съм участвал и аз. Имам много добри лични впечатления от неговата дейност като ръководител на тези проекти.

Като преподавател и изследовател доц. Христов има близо 30-годишен стаж по специалността. Заемал е академични длъжности в БАН, ЮЗУ „Неофит Рилски”, ВТУ „Св. Св Кирил и Методий”, ПУ “Паисий Хилендарски”, а от 12.2008 г. е доцент по

християнска философия в Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. През годините е разработил и изнесъл 18 лекционни курса в посочените университети.

Доц. Христов има 4 защитили докторанти, един е отчислен с право на защита и още 3 се обучават в момента.

Кандидатът е сред малцината наши хуманитаристи, които според международните наукометрични системи *Thomson-Reuters* и *Scopus* имат персонален импакт индекс Hirsch ($h = 1$). Качеството на неговата работа е отличено в СУ и тя е поставена сред 32 върхови научни достижения в Юбилейния алманах на НИС, посветен на 125-ата годишнина на АЛМА МАТЕР, УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 2013 (в българското издание на с. 79-80, а в английското на с. 3-4).

Доц. Христов членува в 5 международни общества и е бил в редколегията на три международни списания.

Накрая, но не на последно място, трябва да бъде отбелязан административният опит на кандидата. Той е бил научен секретар на Института по философия, БАН (1997–1999 г.), зам. декан на Философски ф-т на ВТУ по научно-изследователската дейност (2002–2003 г.), завеждащ катедра „Етнология и философия“ към ПУ „Паисий Хилендарски“. От 2011 г. доц. Христов завежда катедра „Историческо и систематическо богословие“ и е директор на „Център за изучаване на патристичното и византийско духовно наследство“ към СУ „Св. Климент Охридски“.

Заклучение: като имам предвид цялостната академична дейност на **доц. д-р Иван Василев Христов**, неговите изследвания със значими теоретични резултати, богатата му преподавателска практика и организационен опит, убедено пледирам пред уважаемите членове на научното жури да го препоръчат на Факултетния съвет на Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ да бъде избран за професор по научната специалност *Християнска философия*.

29.05.2016 г.

София

доц. д-р Любомир Тенекеджиев